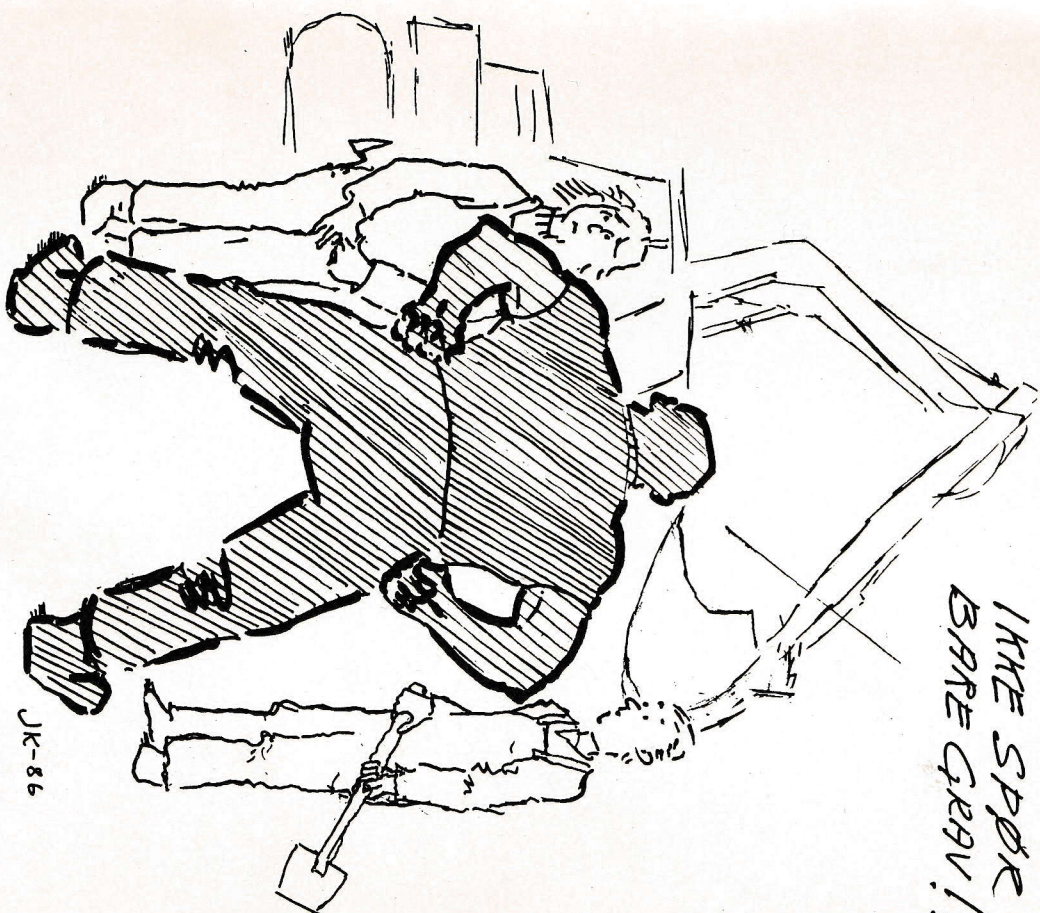

—META

IKKE SPØR
BRÆRE GRAV !!

JK-86

REDAKTIONELLT _____

Bidragen i detta nummer - det första i en ny och förhoppningsvis innehållsrik Meta-årgång - förenas inte av något gemensamt tema. Tvärtom berör de tre vitt skilda medeltidsarkeologiska verksamhetsområden. Den första artikeln handlar om medeltidsarkeologi utanför Skandinavien gränsar - ett tidigare alltför försummat ämne i Metas spalter. Henrik Klackenborg förmedlar här intryck och erfarenheter från ett besök vid den medeltidsarkeologiska institutionen i Caen i Frankrike. Det är Metareaktionens förhoppning att framöver kunna publicera liknande orienterande artiklar från andra europeiska länder.

Stig Welinder och Jan Lindh debatterar därefter i två inlägg fältarkeologernas arbetsituation, i detta fall vid stadsundersökningar i Norge. Ämnet är emellertid aktuellt för alla grävande arkeologer och replikväxlingen mellan Welinder och Lindh kan säkerligen ge anledning till reaktioner inte bara i Norge.

I de två återstående bidragen presenterar två studenter vid medeltidsarkeologiska institutionen, Rolf Jonsson och Eva Svensson, sina seminarieuppsatser i kortare sammandrag - en ny men i fortsättningen regelbundet återkommande typ av bidrag i Meta.

Till sist vill Metareaktionens ta tillfället i akt och informera läsarna om händelser av mindre vanlig karaktär, som under den gångna terminen inträffat vid medeltidsarkeologiska institutionen i Lund, som fick docenturen, en av institutionens tre fasta lärartjänster, indragen. Till just denna befattnings har en större del

av undervisningen knutits. Som kompensasjon för den förlorade tjänsten har institutionen fått ett antal s.k. lösa timmar. Denna lösning kan på papperet förefalla acceptabel men innebär i realiteten negativa konsekvenser för utbildningen i medeltidsarkeologi. Eftersom ingen kvalificerad lärarkraft i längden kan existera enbart på socialt otrugga lösa timmar kommer ofrånkomligen kvalitén och kontinuiteten i undervisningen att bli lidande.

Tillsvidare kommer dock all utbildning i medeltidsarkeologi att försiggå som tidigare. Några kurser kommer inte, vilket vissa fälska rykten gjort gällande, att läggas ner till hösten.

Betydligt mera positivt för ämnet medeltidsarkeologi är att dess nye professor i början av maj kunde utses av en enhällig sakkunnig-kommitté: Hans Andersson, för närvarande länsantikvarie i Göteborg, efterträdde Erik Cinthio, som den förste juli i år går i pension. Vi tackar Erik för hans insatser inom nordisk medeltidsarkeologi och önskar Hasse välkommen och Lycka till i hans nya befattning.

Red.

MEDELTIDSARKEOLOGI EN FRANÇAISE

Rio år har förflutit sedan Michel de Bouard - då professor och föreståndare för Centre de recherches archéologiques médiévales (GRAM) vid Université de Caen - publicerade sin Manuel d'archéologie médiévale. Boken recenserades i Medieval Archaeology, Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters och Zeitschrift für Archäologie, men har med något undantag (t.ex. Cinthio 1984 s 63) inte uppmärksamats i Sverige, trots att den ännu idag är den enda existerande i sitt slag: en grundläggande handbok i ämnet medeltidsarkeologi. Förklaringen till att de Bouards handbok är i stort sett okänd hos oss ligger givetvis i de språkliga hindren. Kunskaper i franska språket är få svenska arkeologer förunnat och när jag nu i det följande föresatt mig att kort presentera verksamheten vid GRAM och nyare fransk medeltidsarkeologisk litteratur vill jag inte påstå att jag står utanför kretsen av svenska arkeologer med språksvårigheter: med lexikon och god vilja kommer man dock långt. Denna kortfattade översikt är resultatet av en studieresa till GRAM i Normandie i juni 1985. Resan kunde genomföras tack vare bidrag ur Bokelundska och Rosa Tengborgs stipendiefonder.

Medeltidsarkeologiska institutionen i Caen

Centre de recherches archéologiques médiévales byggdes upp efter kriget av de Bouard, varvid kontakterna med engelska, nederländska och skandinaviska arkeologer spelade en stor roll. En av dessa var Holger Arbman, som redan 1949 deltog i utgrävningen av borgen i Caen. Kontakten upprätthölls länge genom att Arbman med sina studenter under 1960-talet genomförde årliga grävningskampanjer i Normandie. Idag är emellertid Sverige och svensk medeltidsarkeologi något avlägset och okänt. Institutionens och universitetsrådets formella beyn-

nelsår är 1955. Begreppet medeltidsarkeologi fanns visserligen i Frankrike redan på 1800-talet, men hade då en innebörd av ett estetiskt, konsthistoriskt inriktat studium av medeltida arkitektur. Det var i opposition mot ett sådant synsätt som institutionen i Caen byggdes upp. Detta ställningstagande, som främst inbar en front mot konsthistorikerna, har också lett till en annan syn på jordmassorna: från att ha varit ett besvärande omslag till konsthistoriska dyrgrisar blev nu jordmassorna kulturlager med en stor informationspotential.

Verksamheten vid CRAM har idag två karaktäristiska drag:

1, knytningen till historiemämet och 2, den laborativa inriktningen. Integreringen i historiemämet framgår redan av universitets utbildnings- och forskningsorganisation: de medeltidsarkeologiska studierna ingår som en del i den enhet som kallas Unité d'enseignement et de recherche d'histoire. Inom denna enhet bedrivs undervisning och forskning rörande alla historiska perioder, varav medeltiden är en och medeltidsarkeologien en del av detta studium. De teoretiska överväganden som ligger bakom detta framgår av Manuel d'archéologie médiévale där de Bouard redogör för den bakgrund och utveckling som ledde fram till ämnesformuleringen. Han menar att medeltidsarkeologiens uppgift är att skriva historia utifrån de materiella lämningarna. Det universitetsämne som medeltidsarkeologien har mest gemensamt med är etnografien, som också studerar främmande samhällens materiella och mentala strukturer. Det speciella för medeltidsarkeologien i förhållande till annan arkeologi är det parallella utnyttjandet av de skrivna källorna. Michel de Bouard menar också att det vore fåfängt med en alltför noggrann bestämning av ämnets gränser och hänvisar till tidskriften Annales grundare Marc Bloch: det finns inte mer än en vetenskap om människan i det förflutna; det är endast en fråga om skilda metoder. Det medeltidsarkeologiska källmateriale-

let har dock den speciella egenskapen att det förmår belysa de "stummas", dvs de som icke hade tillgång till det skrivna ordet, förhållanden i det medeltida samhället.

På ett mycket konkret sätt framträder de Bouards synsätt i själva dispositionen av Manuel d'archéologie médiévale. Boken består, förutom en inledning, av fyra delar: 1. Från historia till grävning, 2. Förberedelser för grävning, 3. Grävning, 4. Från grävning till historia (vilket också är bokens undertitel). Med det cykliska förlopp som här tecknas menar de Bouard med bestämdhet att medeltidsarkeologen måste vara väl insatt i de historiska förhållandena och det skriftliga källmaterialets vittnesbörd innan han gör sin grävning. Ett lika viktigt krav är det som gäller återkopplingen till de historiska förhållandena. De genom arkeologiska metoder vunna resultaten måste sättas i relation till ett forskningsläge inom historievetenskapen i vid mening. Denna attityd har ibland lett till slående formuleringar, såsom t.ex. den av Michel Bur i sin recension av de Bouards handbok: L'archéologue n'est ni un chiffonnier, ni un chercheur de trésor, ni un amateur de belles choses. Il est un historien ou il n'est pas. (Arkeologen är varken en lumpsamlare, en skattsökare eller en älskare av sköna ting. Han är en historiker eller intet.)

Den laborativa inriktningen framgår inte bara av den utförliga behandlingen av naturvetenskapliga daterings- och analysmetoder i de Bouards handbok utan även av den kraftiga satsningen på laboratorieavdelningen som gjorts på CRAM alltsedan begynnelsen: av de 26 anställda arbetar 12 på laboratorieavdelningen. Laboratoire har dock på franska en vidare betydelse än vad vi är vana vid; man finner t.ex. numismatiken som en egen laboratorieavdelning. Medan, när CRAM:s forskningsinriktning behandlas, skall jag återkomma till de övriga avdelningarna och deras verksamhet.

Innan vi övergår till forskningsinriktningen måste något sägas om utbildningsorganisationen. Studierna är organiserade i tre s.k. cykler, varvid man kan få ut sitt diplom efter varje nivå. 1: ère cycle omfattar två års studier och idag ca 100 studenter, 2: ème cycle består av ett års studier för lycence och ytterligare ett för matrise som avslutas med ett självtändigt arbete om 50-100 sidor. Idag är det ungefär 20 studenter som bedriver studier på denna nivå. De som efter en fyraårig grundutbildning vill fortsätta till 3: ème cycle, vilket idag är ett tiotal personer, har 2 till 4 års studier framför sig, innan de avslutar studierna med doctorat de 3ème cycle. Ofta tar det dock i Gaen - liksom i Lund - längre tid. Forskarutbildningen har nyligen reformerats, varför fortfarande flera bland CRAM:s personal arbetar på doktorsavhandlingar enligt en äldre och mer krävande studieordning: doctorat d'Etat.

Sedan Michel de Bouwards pensionering 1982 är det professorerna Lucien Musset och André Débord som är ansvariga för studierna, medan Joseph Decaens är ansvarig för verksamheten vid CRAM i sin helhet. CRAM är en forskningsinstitution underställd universitetet, varför forskarna där samtidigt kan fungera som lärare. Institutionen räknar med 17 forskare, varav flera finansieras av andra organisationer såsom CNRS (forskningsrådet) och kulturministeriet.

Verksamheten vid CRAM har fyra inriktningar:

- I Archéologie funéraire et archéologie du peuple - ment pendant le haut Moyen Age dans l'Ouest de la France
- II Castellologie (Xe-XIIIe siècle)
- III Archéologie médiévale de la ville et du village
- IV Archéométrie et laboratoires

Under I ligger sådana ting som vi kallar yngre järn-ålderns gravfältarkeologi eller bebyggelsearkeologi.

Man gräver ut boplatser och gravfält, ofta i syfte att fastställa den germanska kolonisationens förlopp. Demografiska frågor bearbetas av antropologer. Borgforskningen (II) är sedan länge en av CRAM:s hjärtesaker. Det är också nuvarande chefen Joseph Decaens arbetsområde. Man undersöker här borgbyggandet som en del av den medeltida samhällsbyggnaden: feodalherraväldets uppkomst.

Stadsarkeologien (III) arbetar med ungerfär samma målsättning och metoder som i Sverige. Dock måste man ha i åtanke att de franska städerna ofta har romerska rötter. En generalomsträngning av stadsarkeologiens tillstånd i Frankrike gjordes 1980 i form av en internationell konferens (Archéologie urbaine 1982). Henri Galinié, som var en av de drivande bakom konferensen, är knuten till CRAM som forskare. Han publicerade 1979 en rapport över Tours som i sin uppläggning påminner om projekt Medeltidsstaden. Genom regionala undersökningar vill man också dra in landsbyarna i resonemangen kring städerna - något som känns bekant för diskussionerna inom projekt Medeltidsstaden. Ännu är dock föga gjort på detta område.

Den laborativa inriktningen (IV) är en annan av CRAM:s specialiteter allt sedan begynnelsen. Med laboratorieverksamhet menar man keramiklaboratoriet, med en keramologisk och en kemisk-analytisk del, antropologi (alltså vad vi kallar humanosteologi), dendrokronologi och numismatik. Då laboratoriet har få motsvarigheter i Frankrike, fungerar det också som serviceorgan för arkeologer även utanför Normandie. Keramikforskningen är betydande, med en inriktning mot frågor rörande keramikanvändningen i olika sociala miljöer. Givetvis ligger hela tiden det grundläggande arbetet med typologi och kronologi i botten.

Tidskrifter och litteratur

Efter dessa ord om CRAM vill jag också presentera olika publiceringsformer och nyare fransk medeltidsarkeologisk litteratur, som jag tror kan vara av intresse för

oss i Sverige. Jag beklagar om det emellanåt kan kännas som en enda lång uppräknig av författare och titlar.

En bra samlad uppfattning om den franska medeltidsarkeologiens verksamhetsfält ger den tidigare flera gånger nämnda Manuel d'archéologie médiévale av Michel de Bouard. Dess kunskapsöversikter är nu i vissa stycken föråldrade: forskningen har gått framåt på tio år. Det bästa sättet att hålla sig ajour med utvecklingen är att följa den årliga tidskriften Archeologie Médiévale, som givits ut av CRAM sedan 1971. År 1983 blev den forskningsrådets officiella organ för medeltidsarkeologi. I Archeologie Médiévale finns uppsatser, recensioner och register över årets grävningar. I de senare årgångarna finns dessutom engelska sammanfattningar. Archeologie Médiévale skiljer sig från sin engelska (Medieval Archaeology) och tyska (Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters) motsvarighet genom en bättre kontakt med det latinska Europa: här intresserar man sig även för den italienska och spanska medeltidsarkeologiska forskningen. Det skall dock betonas att Archeologie Médiévale har allmänuropeiska ambitioner: sålunda finner man här recensioner av såväl skandinavisk som östeuropeisk litteratur. CRAM:s bibliotek är förvånansvärt väl försett vad gäller tidskrifter på exotiska språk, t.ex. svenska och tjeckiska. Detta trots att biblioteket är beläget i chauxviniemans hemland.

Om Manuel d'archéologie médiévale beskriver tillståndet 1975 så kan Mélanges d'archéologie et d'histoire médiévales en l'honneur du Doyen Michel de Bouard sägas göra detsamma 1982. Såsom titeln anger är det en festskrift till den avgående professorn och grundaren av CRAM. Det är en volym om 400 sidor och mer än 30 uppsatser författade av elever och kolleger inom och utom Frankrikes gränser. Spännvidden mellan ämnena är stor: där finns uppsatser om t.ex. flygarkeologi, dendrokronologi, införandet av tresåde och stratigrafisk datering utifrån myntfynd.

Om man kan tala om en tyngdpunkt i denna rika volym, så är det vad fransmännen kallar castellologie, dvs studier av mottes och andra typer av befästningar. Av särskilt intresse är ett sådant jämförande perspektiv - borgbyggandet i hela regioner - som Walter Janssen utvecklar. Jean-Marie Pesez har bidragit med en uppsats som anknyter till de Bouards teoretiska utgångspunkter för medeltidsarkeologiens innehåll. Den har titeln Archeologues et historiens och är ett inlägg i diskussionen med historikerna om de medeltidsarkeologiska forskningsresultatens räckvidd. Med argument hämtade bl.a. från arkeologiska undersökningar av under senmedeltiden ödelagda byar hävdar han medeltidsarkeologiens självständiga bidrag till den ekonomiska och sociala historien.

Château Gaillard är liksom Archeologie Médiévale en skriftserie med anknytning till CRAM. Vartannat år sedan 1963 hålls på varierande orter i Europa konferenser rörande forskning kring medeltida borgar. I Château Gaillard publiceras sedan med viss fördrojning konferensdeltagarnas bidrag. Detta gör Château Gaillard till en oundgänglig skriftserie för alla borgforskare i Europa. Hittills har 12 volymer publicerats, med uppsatser avfattade på antingen engelska, franska eller tyska. Beklagligtvis är de svenska bidragen försvinnande få, på de senaste 15 åren inga alls.

Ett område där de Bouards handbok har hunnit bli lite föråldrad är det som behandlar den agrara bebyggelsen. Detta beror på att arkeologen Jean Chapelot och historikern Robert Fossier 1980 publicerade en utmärkt handbok i ämnet. Den bär titeln Le village et la maison au Moyen Age och ingår i Hachetteförlagets Bibliothèque d'archéologie. Det är en klar och pedagogisk framställning som rikt illustrerad redogör för kunskapsläget vad gäller den agrara bebyggelseutvecklingen under de tio sekel som föregick år 1500. Många av exemplen är hämtade ur den franska forskningen, men

författarna har i hög grad baserat sin översikt på engelsk, nederländsk och tysk forskning, vilket gör den omedelbart användbar långt utanför Frankrikes gränser. Författarna tecknar först de demografiska och sociala ramarna för den medeltida samhällsutvecklingen, innan de kommer till bokens egentliga tema: byns, husets och husbyggnadsteknikens utveckling under medeltiden.

Gabrielle Démians D'Archimbauds Les fouilles de Rougiers är en av de enskilda undersökningar som inarbetats i Chapelots och Fossiers handbok. Undersökningen av Rougiers i Provence är den utan jämförelse mest djupgående medeltidsarkeologiska analysen av en agrar bosättning i Frankrike. Den sjuhundrasidiga framställningen är baserad på mångåriga grävningar och presenterades ursprungligen som en thèse de doctorat i Paris 1978. Behandlingen av det ovanligt rika arkeologiska källmaterialet imponerar genom kombinationen av detaljrik precision och stor bredd. Detta innebär inte att ett historiskt perspektiv gått förlorat; avhandlingen har tvärtom en påtaglig koppling till sådana övergripande frågor som det tidigmedeltida borgbyggnad (incastellamento) och den senmedeltida demografiska regressionen. Med en förenkling kan man kalla boken om Rougiers för ett medeltidsarkeologiens svar på boken om Montailou: en intensivundersökning av vardagslivets strukturer i en enskild by. En fundamental skillnad ligger dock i att utgångspunkten för Rougiersundersökningen är de materiella lämningarna, vilka medger tecknandet av en mycket detaljrik och konkret bild.

En sista titel jag vill nämna i denna hastiga översikt över aktuell litteratur berör ett på senare år alltmer uppmärksammat tema: byggnadsarkeologi. År 1980 avhölls i Paris en konferens där ämnet var gruvor, stenbrott och metallurgi satt i relation till den medeltida byggnadsverksamheten. Det är ett sådant teknologiskt och ekonomiskt perspektiv på katedraler och andra byggnadsverk som genomsyrar den av Odette Chapelot och

Paul Benoit 1985 utgivna volymen Pierre et métal dans le bâtiment au Moyen Age. Den är tillkommen i förlängningen på konferensen 1980 och innehåller en rad uppsatser av forskare från flera europeiska länder.

Avslutning

Denna kortfattade presentation av fransk medeltidsarkeologisk forskning har av naturliga skäl varit koncentrerad till verksamheten vid institutionen i Caen, även om litteraturöversikten berört även andra forskarområden. Betoningen av Michel de Bouard och CRAM ger dock knappast någon missvisande bild: den historiskt inriktade medeltidsarkeologi som idag är typisk för Frankrike har där sitt ursprung och starkaste fäste. Att Archéologie Médiévale 1983 upphöjdes från att vara institutionens till att bli forskningsrådets tidskrift är ett annat symptom på CRAM:s dominans. För helhetens skull bör dock avslutningsvis nämnas att medeltidsarkeologisk undervisning och forskning bedrivs även vid universitetet i Paris, Lyon och Aix-en-Provence, med J Chapelot, J F Reynaud respektive G Demians D'Archimbaud som ämnesföreträdare.

Henrik Klackenborg

IJHM

Referenser

- Denna artikel är baserad på det självupplevda på CRAM i juni 1985, dvs på samtal med de där verk samma samt på en granskning av studieordningen och en treårsrapport. CRAM:s bibliotek är en annan viktig källa. Nedan har de i artikeln nämnda arbetena förtecknats; med något undantag är de tillgängliga även i Sverige och då i första hand på Vitterhetsakademiens bibliotek i Stockholm.
- Archéologie Médiévale I-. Caen 1971-.
- Archéologie urbaine. Actes du Colloque international a Tours 1980. Paris 1982.
- Benoit, P & Braunstein, Ph. (ed) Mines, carrières et métallurgie dans la France médiévale. Paris 1983.
- de Bouard, M. Manuel d'archéologie médiévale. Paris 1975.
- Bur, M. (rec av) de Bouard, Manuel d'archéologie médiévale. Archéologie Médiévale VI. Caen 1976.
- Chapelot, J & Fossier, R. Le village et la maison au Moyen Age. Paris 1980. Eng. översättn. 1985.
- Chapelot, O & Benoit, P. (ed) Pierre et métal dans le batiment au Moyen Age. Paris 1985.
- Chateau Gaillard I-. Caen m fl 1964-.
- Cinthio, E. Vad betyder medeltiden för arkeologien ? Den historiska tidens arkeologi. Åbo landskapsmuseum, Rapporter, 6. Åbo 1984.
- Démians d'Archimbaud, G. Les fouilles de Rougiers. Paris 1980.
- Galinié, H. m.fl. Les archives du sol a Tours - survie et avenir de l'archéologie de la ville. Tours 1979.
- Le Roy Ladurie, E. Montailou, village occitan de 1294 a 1324. Paris 1975. Sv. översättn. av Jan Stolpe 1980.
- Medieval Archaeology I-. London 1957-.
- Mélanges d'archéologie et d'histoire médiévales en l'honneur du Doyen Michel de Bouard. Paris 1982.
- Zeitschrift für Archäologie 1-. Berlin 1967-.
- Zeitschrift für Archäologie des Mittelalters 1-. Bonn 1973-.

DEBATT

DEN OMÄNSKLIGA MEDELTTIDEN

Den norska Riksantikvaren bedriver fältarkeologiska undersökningar av varierat slag och i stor skala. Den här essäen är baserad på studiebesök på de stadsarkeologiska undersökningarna i Trondheim, Tönsberg och Oslo sommaren 1985 och på samtal med de studenter, som deltagit i arbetena och som under höstens lopp återkommit till Undervisningsavdelningen vid Universitetets Oldsaksamling. Förhoppningsvis kan mina reflektioner inte generaliseras att gälla varken Riksantikvarens övriga fältarbetsplatser eller medeltidsarkeologiska fältarbeten i andra länder.

En stadsarkeologisk undersökning är ett företag om 3-6 månader. Den engagerar 25-50 personer. Flertalet av dessa är kontraktsanslidda för större delen av undersökningstiden, några i ansvarsfulla, arbetsledande positioner, flertalet enbart för att mot timbetalning utföra tilldelade arbetsuppgifter på utgrävningsplatser.

En dominerande andel av arbetskraften är personer med 3- eller 4-årig svensk muse utbildning, inkluderande 1-2 år arkeologi/medeltidsarkeologi. För dessa personer, liksom för huvuddelen av arbetskraften i övrigt (bl.a. norska, danska och engelska studenter under utbildning), gäller att de under de månader som utgrävningen pågår inte bor på hemorten. De har att organisera ett

tillfälligt liv på en främmande ort.

Speciellt för de antalsmässigt dominerande svenska fältarbetarna är de stadsarkeologiska fältundersökningarna de enda arkeologarbeten, som de har haft och någonsin kommer att få. Ett fåtal kommer att avancera från underordnad till överordnad fältarbetare, eventuellt engageras i rapportskrivningsarbete och eventuellt bli heltidsengagerade under längre tid (en på hundra på livstid?). De övriga måste under utgrävningssäsongen tjäna pengar tillräckligt för att överleva till nästa säsongstart eller varva utgrävningssarbetet med annat arbete. Arkeologirallare ?

Självfallet finns här en vittfammande samhällskonflikt, som handlar om stadsplanering, utbildningsväsen, fältarbetsorganisation, familjeliv och mycket annat. Jag skall nöja mig med att peka på den nedbrytning av människor, som pågår på de stadsarkeologiska fältarbetsplatserna sådana de nu ser ut. Denna försiggår på tre plan:

(1) Den sociala nedbrytningen

Fältpersonalen inkvarteras i förläggningar på billigaste vis, dock vanligen med tillräcklig sanitärkomfort. Kollektiv hushållning ordnas. Såväl på arbetsplatsen som på inkvarteringsplatsen blir fältarbetarna hänvisade till varandra. Ett arkeologiskt skapas.

I en sluten värld med ett begränsat antal likartade individer hänvisade till varandra under flera månader skapas gänghemligheten och jargong.

(2) Den psykiska nedbrytningen
Utgrävningssplatsen är färglös. Förrådsutrymmen, arbetsbodas, kontor, matplatser är färglösa, nedslitna, smutsiga, primitiva, ofta orationella och slarviga.

Arbetsredskapen är färglösa, klumpiga, sällan avpassade

för sina ändamål. Någon vilja att förse fältpersonalen med ändamålsenliga, lätthanterliga redskap är inte märkbar. Kunskan och arbetsviljan missbrukas, arbetsglädjen avtrubbas.

(3) Den fysiska nedbrytningen
Arbetet utförs i kläder och i arbetsställningar, som inte är lämpade för långvarigt utomhusarbete i skiftande väderlek - ofta nog med vatten både uppfifrån och nerifrån. Plasttält, som skyddar både människor och utgrävningsobjekt, förekommer inte. Alltför många fältarbetare har ledvärk redan i 35-årsåldern.

På arbetsplatsen förekommer både tunga och vassa redskap. Jordmassor, sten och tungt trävirke transporteras på och över arbetsplatsen. Arbetskläderna är inte avpassade efter detta, inte heller skyddsanordningar. Skyddsbestämmelser följs inte.

Några exakta iakttagelser från sommarens utgrävningssplatser:

- a) Guiden leder besöksgruppen under ett transportband.
- b) Varför inte små lättmetallrör/plasttält över gravkistorna en regnig sommar ?
- c) I grävningsschaktet står metallgrå, stora spikar som koordinatpinnar, profilpinnar, fyndmarkerings- och för andra ändamål. Varför inte lämpligt långa metallkäppar i skarpa gula och röda färger för olika ändamål med knoppar och öglor, som gör dem lätta att sticka ner, dra upp och fästa linor och måttband i ?
- d) Jordmassorna transporteras i rullebörar på 30 cm breda, på av våt kulturyttja slippriga plank. Nedanför finns dels fältarbetare med ryggen till och näsan i marken, dels vertikalt ståend trävirke ur medeltida hus.
- e) Varför inte färgglada plastaskar och baljor i stället för smutsgrå pappaskar i upplösningstillstånd och zinkspannar ?

f) Fyllfat med hopplöst placerade handtag bärs över stenmurar och profilbänkar, upp för schaktkanter bort till en skottkärra. Varför inte ett transportband utefter det långsmala schaktet, i vars kortände dämphögen ligger nerför en behändig sluttning ?

Svaren, som jag får på grävningssplatserna på dessa och andra frågor, är naiva, okunniga och egendomliga. På den övergripande frågan "Varför?" handlar svaren mest om pengar. Det svaret är fel, på sin höjd en undanflykt, kanske en bekväm sådan.

De stadsarkeologiska undersökningarna har övertagit sin inställning till fältarbete från den förhistoriska arkeologins fältundersökningar. De tillhör en tradition inom norsk arkeologi.

Traditionen handlar om att vara tuff. Det norska uttrycket är "barsk". Fältarbete försiggår i fält. Det skall vara strapasser, svårigheter, improvisationer, primitivitet. Det skall finnas goda historier att berätta vid fältsångens slut.

Traditionen handlar också om vetenskap. Vetenskapen växer fram i fält. Arkeologiska fyndplatser och fynd är unika, ovärderliga, upphöjda över allt. Inga uppoffringar och lidanden får hindra vetenskapen. Ju större uppoffringar, ju mera vetenskapligt.

Arkeologiskt fältarbete har väsentliga egenskaper gemensamma med gamla tiders sjuksköterskekall. För de stadsarkeologiska undersökningarna gäller också lönen.

Hur bryts en tradition ? I Sverige har det skett genom att Riksantikvarieämbetet har haft anställd administrativ utbildad personal, genom att kommunalaanställd fältpersonal (ofta utan akademisk arkeologisk utbildning) har förekommit regelbundet på arbetsplatserna och genom insatser av fackföreningarna. Den bevärdade

nyorganisationen av det norska formminnevernet innebär kanske ett hopp. Det är inte lätt för en gammal organisation att bryta sina egna traditioner.

Stig Melinder
Oslo

Litteratur:

Maria Landin, arbetslös arkeolog: Svårt för familjen. -
Dagens Nyheter 06.08.1985.

PROVOCARE NECESSE EST (???)

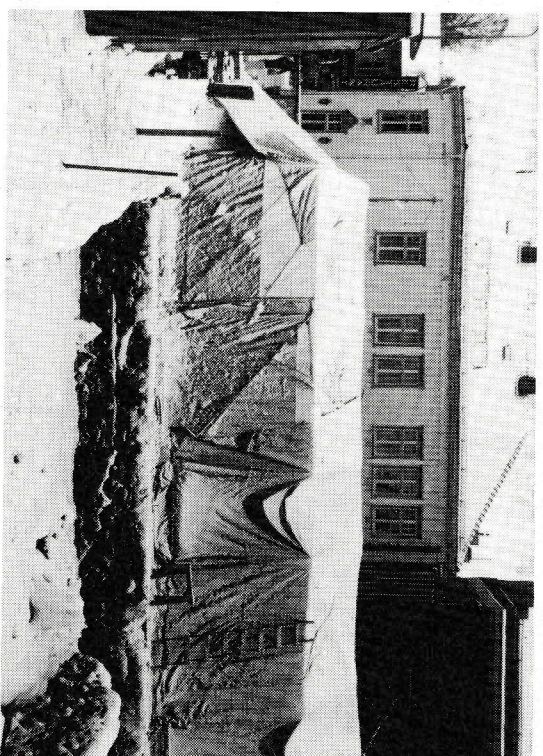
Stig Welinder, professor vid Oslo universitet, står för ett minst sagt friskt inlägg om arbetsförhållandena vid stadsarkeologiska utgrävningar i Trondheim, Tönsberg och Oslo.

Som fast anställd vid utgrävningskontoret i Tönsberg känner jag mig manad att kommentera detta inlägg, och ge min syn på innehålllet, som det ses ifrån den tönsherska horisonten.

Men först en ros till META och Stig Welinder, som med denna ämnespolitiska artikel, återinför (om än bara med några få sidor) den ursprungliga tanken med META - att vara ett okonventionellt debattforum.

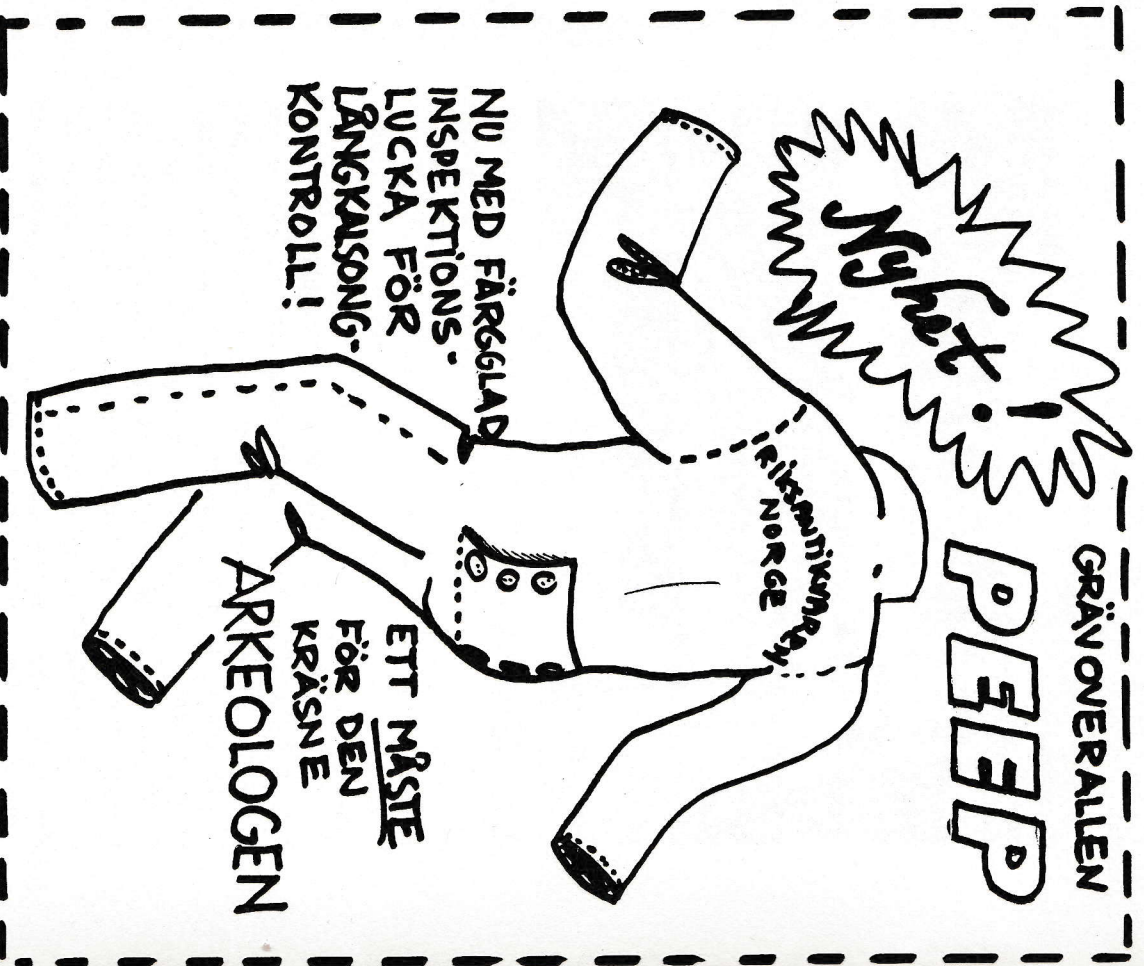
Så till Stig Welinders breidsidor mot den norska stadsarkeologin. För att vara en så pass erfaren arkeolog var det ett märkligt inlägg han kommer med. "Ska man ta karll'n på allvar?" var min första tanke "eller är det bara en smått lekfull, nog så bombastisk brandfackla - naturligtvis med en bakgrund i allvarliga tankar om arkeologernas hårda vardag?"

SW skriver att han varit på studiebesök i de tre städerna och ställt sina frågor - frågor som han fått "okunniga, naiva och egendomliga" svar på. I mitt stilla sinne kan jag inte låta bli att undra hur SW har ställt sina frågor. I fältsäsongen plågas ju ofta fältarbetarna av det närgångna intresset hos mer eller mindre påträngande åskådare; åskådare som ibland ställer de mest irrelevanta frågor. I en situation där en, för någon kanske okänd, person stolpar ner i fältet och lägger sig i arbetsrutinerna, måste denna person räkna med att få svar som han eller hon inte gillar.

Arkeologiskt tältmöte?

Med kunskap om frågeställarens egna förutsättningar och bakgrund för frågorna, är det dock lättare att se mer nyanserat på dem - och därmed kan man också ge vetigare svar. För det är ju så att många av SW's frågor är kloka och i hög grad har relevans; jag ansätter mig fullt ut till påståendet att koordinatpinnarna är tråkigt jordbruna och farligt spetsiga (och det kan vi göra någonting åt), att skottkärrrehanorna är smala och hala och ibland tanklöst placerade (kan vi också göra något åt). Inte sällan bryts säkerhetsföreskrifterna, ofta av ren slöhet - man gitter inte hämta den kvarglömda hjälmen; man lyfter inte tunga föremål på det sätt som man ska; många är ofta för dåligt klädda, särskilt om händer, knän och fötter och ofta undervärderas de skadliga verkningarna av kyla och fukt, med ledvärk som följd efter ett par år.

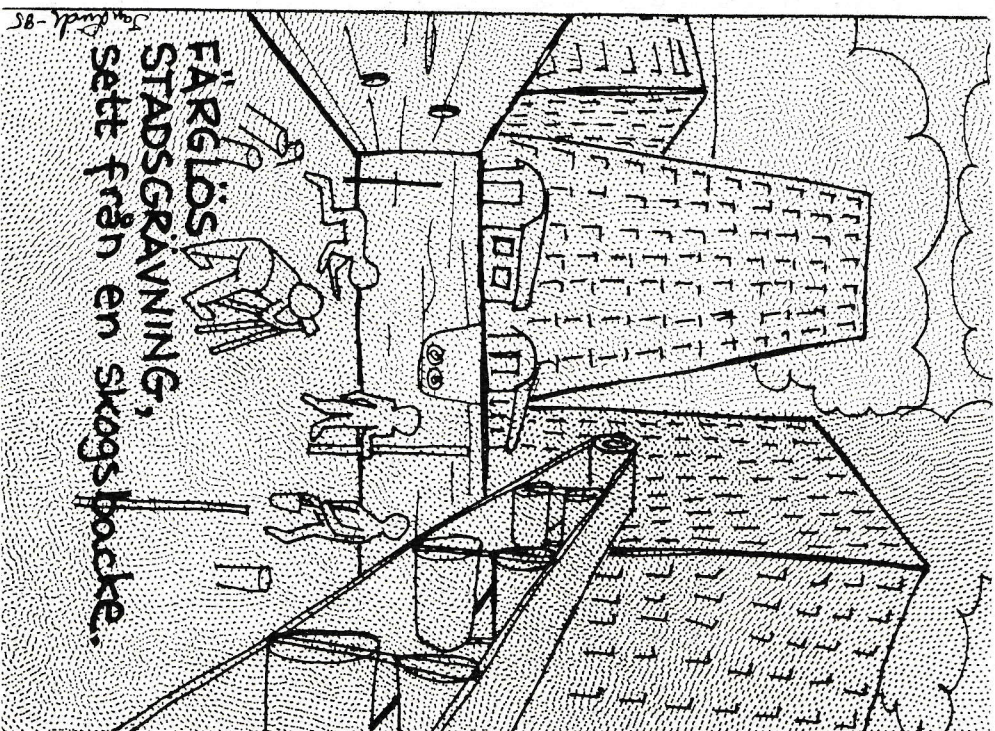

Men för att råda bot på detta hjälper det inte att sätta sin lit till en nyorganisering av det norska forminnevernet. Nej, det krävs en grundlig indoktrinering om dessa och andra faror, så att varje enskild arkeolog förstår att ta sin del av ansvaret för sin egen hälsa. Man kan nämligen inte ge order till vuxna människor att ta på sig långkalsonger när dygnets medeltemperatur sjunker under en viss nivå. Ett sådant påbud skulle jag inte vilja utfärda, skulle SW ? Man kan heller inte gärna övervaka människor och tvinga dem att böja knän istället för att kröka ryggen, det är en medvetenhet som måste följa människan, inte organisationen. En indoktrinering för att uppnå en sådan medvetenhet kan gärna komma från läroanstalten; alltså att man redan på 1-betygsstadiet (i Norge: grunnfag) får lära sig farorna med fältarbetet. Men så vitt jag vet undervisar SW inte om sådana (ovetenskapliga, bevarat!) saker på universitetet. Inte minst vi som anställer arkeologer i utgrävningssprojekt skulle vara SW stort tack skyldig om han kunde plantera ett eller annat frö; att behöva agera barnjungfru är nämligen den mest tröttsamma och otacksamma uppgift att ha.

Detta om något är jag "enig" med SW om. När han däremot skriver att "ju större uppoffringar (i fält), ju mer vetenskapligt", så är det naturligtvis struntprat. Det är också struntprat när han antyder att de ekonomiska ramarna är en bekväm ursäkt för att inte kunna ordna arbetsförhållandena till den standard som SW önskar. Brist på pengar kan vara en ursäkt, ja, kanske t.o.m. en dålig sådan, men aldrig en bekväm. Jag ville tro att de flesta grävledare i de tre norska städerna, som SW har varit och besökt, är mer ansvarsmedvetna än så.

Så till sist några ord om begreppet arkeologirallare och om den sociala nedbrytning som SW så behändigt trär ner över huvudet på fältarkeologerna. Vi snackar ju här om människor, många människor (25-50 enl. SW) där var och en är en individ. Därför kan jag inte, som SW gör,

Generalisera, utan bara ta utgångspunkt i mina egna erfarenheter (väl att märka; innan jag fick fast arbete, fru, barn, hus och banklån !). I många år stod bopållarna löst, och den spänning som man kan känna inför ett nytt arbete - ibland i ett nytt land, en ny chef och ett nytt hyresrum, är välkänd. Jag kan ändå inte säga att dessa år var bortkastade. Erfarenhets-

FÄRGJÖS
STADSGRAVNING,
sett från en skogsbacke.

Jan Lindh -85

mässigt var min "vinst" enornt mycket större under de 5 år jag arbetade för 8 olika institutioner, än om jag hade stannat hemma hos pelargonian och grävt avfalls-gropar i Oxie. Givande och tagande av idéer bland andra arkeologirallare (som f.ö. inte alls är några "lik-artade individer" - tvärtom en synnerligen heterogen grupp människor) har alltså för min del varit positivt. Men förvisso, det finnes många för vilka denna typ av arbete och liv passar dåligt, oavsett hur färgglada och lätthanterliga spadarna är. Men inte heller på den punkten tror jag att en omorganisering av den art vi kan vänta oss i Norge, kan förändra situationen.

Avslutningsvis: De flesta måste väl vara eniga i ande-meningen i SW's inlägg. Synd bara att den blev presenterad så onyanserat, att vi som fick agera pricktavlor, måste gå emot det.

Men förhoppningsvis kanske vi ändå kan enas en dag och ställa krav. Enas i en fackförening där medlemskapet inte är beroende av de akademiska kvalifikationerna, där ingen är finare än den andra och där värdet av att gräva norsk medeltid i en skitig stad, är lika stort som att gräva mesolitikum i en solig skogsbacke.

Jan Lindh
Tönsberg

SEMINARIEUPPSATSER

De seminarieuppsatser (trebetyggs-, kandidat-, C-, eller vad de för tillfället kallas) som produceras på universitetet runt om i landet har en tendens att bli relativt okända utanför den egna institutionens krets. Detta är beklagligt, då de oftast innehåller resultat som andra studenter och forskare kan ha glädje av.

För att något avhjälpa detta har vi inom MMTA-redaktionen beslutat att erbjuda varje uppsatsförfattare i ämnet medeltidsarkeologi (fr o m vt-85) tillfälle att presentera sitt arbete i MMTA. Detta ger inte bara den avsedda informationen, utan också ett tillfälle för uppsatsförfattaren att få en artikel publicerad.

De första i denna serie är Rolf Jonssons och Eva Svenssons uppsatser som ventilerades i Lund våren 1985. Flera andra är planerade till kommande nummer av MMTA.

DEN KUNGLIGA 1100-TALS MYNTNINGEN I SVERIGE, SEDD UR ETT POLITISKT PERSPEKTIV

Den här artikeln baserar sig på en uppsats i medeltidsarkeologi med titeln "Knut Erikssons (1167-1196) myntning - en studie över de svenska 1100-tals myntens funktion i det årtida samhället."

Perioden 1130-1250 är en mycket dynamisk period i Sveriges historia. I några korta ordalag kan den karaktäriseras som den period då den centralistiska principen segrade över den decentralistiska principen, eller lite mer konkret - då kungamakten och de katolska kyrkan befäster sin makt på bekostnad av landskapens mer lokala maktbefogenheter.

En viktig social förändring äger också rum; ståndssamhället börjar växa fram. Kyrkans män får sina privilegier år 1200 av Sverker d.y., och den klass, som 1280 skulle få adelsprivilegier vid Alsnö möte, börjar framträda som distinkt avskild från de övriga befolkningskiktet.

Runt 1250 och årtiondena strax efter, manifesteras denna centralismens seger med införandet av stående skatter, borgbyggande, införandet av adel och rusttjänst, lagstiftning utarbetad av kungliga kommissioner etc. Förlovarna var de fria bönderna, som fick se det inflytande de kunnat utöva på de lokala tingen kraftigt begränsad.

I Sverige hade vi en kunglig myntning under 1000-talets första hälft (Olof Skötkonung och Anund Jakob), men någon bestående funktion tycks denna myntning inte haft eftersom den så småningom lades ned.

Ca 1180 kom den kungliga fastlandsmyntningen ånyo igång. Denna gång hette myntherren Knut Eriksson och var svensk kung 1167-1196.

Pennning slagen i Östina Aros (Uppsala) för kung Knut Eriksson (1167-1196). (Efter Hildebrand, Sveriges medeltid)

Betecknande är alltså att myntningen återupptas mitt under den pågående kampen mellan centralism och decentralism. Vilken funktion hade då mynten och myntningen i detta samhälle? ¹

På kontinenten var myntningen en lukrativ inkomstkälla för myntherren. I de områden där den s.k. feodala penningen tillämpades, tjänade myntherren sina intäkter från myntningen genom ett växlingssystem: De cirku- lerande mynten drogs regelbundet in till myntherren. Vid dessa indragningar värderades alltid de mynt man löste in till sitt reella värde (=silvervärde), medan de mynt man gav ut värderades till sitt nominella värde. Eftersom det nominella värdet alltid översteg det reella, gjorde sig myntherren en rätt vinst vid varje myntindragning.

Från tidig svensk medeltid är dock inget dylikt system känt, dessutom var troligen myntherrens, dvs kungens, makt ännu alltför utvecklad för att kunna tvinga på en motsträvlig befolkning ett penningssystem som så uppenbart lände till dess nackdel.

I fall mynten fungerade som kunglig inkomstkälla i Sverige på 1100-talet måste man alltså tänka sig ett annat system. Det som låg närmast till hands var att tänka sig en koppling mellan myntningen och kronans inkomster.

Kronans rörliga inkomster bestod vid denna tidpunkt främst av andelar i bötesintäkterna - stående skatter var ännu inte införda.

Kopplingen kungliga bötesandelar och myntning visade sig vara mycket intressant av två anledningar:

1. Från samma tid som myntningen påbörjades, dvs under Knut Erikssons regeringstid, dyker något som kallas för kungliga råfsteting upp. Dessa råfsteting innebär att flera mål föll under kunglig dom, och detta bör ha inneburit ökade kungliga andelar i böterna.

2. Ärkebiskopen hade uppenbarligen fått delar av myntningen sig tillförlänad, ty det finns speciella ärkebiskopsmynt från denna tid. Dessutom finns det ett skriftligt dokument som antyder att ärkebiskopen även blivit förlänad rätten att uppbära de kungliga bötesandelarerna för brott som begåtts på de ärkebiskopliga domänerna.

Pennning slagen för ärkebiskopen i Uppsala ca 1190-1215. (Efter Hildebrand, Sveriges medeltid)

För att få en bekräftelse av min teori att myntningen fungerat som inkomstkälla åt kronan gjorde jag två analyser; en studie över myntvikterna (inga haltanalyser fanns tillgängliga) och en studie över myntcir- kulationen.

Först kort om själva mynten: Knut Erikssons mynt var silverbraktteater av valören penning. De kan delas in i två huvudgrupper:

Svealandspenningar = 0,30 g och Götalandspenningar = ca 0,15 g. I Svealand och Götaland tillämpades nämligen olika viktsystem.

Mynten har därefter typologiskt delats in av L.O. Lagerqvist i "Svenska mynt från vikingatid och medeltid samt gotländska mynt" (Stockholm 1970).

Pening slagen i Lööse för kung Knut Eriksson (1167-1196). (Efter Hildebrand, Sveriges medeltid)

Vid myntviktsberäkningarna utgick jag från denna typologiska indelning och beräknade medelvärde och viktspredning för varje typ. Härvidlag fann jag att myntvikterna hade försämrats, inte de olika typerna emellan utan inom de olika typerna. Detta tolkade jag som att myntherren hade sänkt vikterna i smyg och på så sätt "tjänat en hacka" på myntningen.

Då det gäller myntcirkulationen studerade jag myntens spridning i rummet; samtliga mynt och svealands- och götalandsmynt separat. Dessutom undersökte jag i vilka fynd det ingick delade mynt och ädelmetallföremål. Jag tittade även på förhållandet lösmynt/depåfynd. I denna analys visade det sig att mynten företrädesvis stannade inom sina respektive regioner, dvs götalandsmynt i Götaland och svealandsmynt i Svealand.

I Götaland cirkulerade en mängd utländska mynt och gotlandsmynt redan innan den kungliga myntningen i Sverige kom igång. Här var lösfynd vanliga. Det andra fyndrika området var östra Svealand. Här cirkulerade nästan endast svealandsmynt och lösfynd var ovanliga.

Delade mynt förekom företrädesvis i Östra Svealandsområdet (dvs svealandspenningar) och ädelmetallföremål i depåfynden från Götalandsområdet.

Vad betyder då detta? Jag tolkade situationen i Götaland utifrån det faktum att lösfynd var relativt vanliga, utländska mynt cirkulerade och att det ingick ädelmetallföremål i några av depåfynden, enligt följande: Mynt var ingen nyhet och man använde nog gärna mynt som betalningsmedel, men i den lokala myntcirkulationen värderades mynten till sitt reella, ej sitt nominella värde.

I Svealand var situationen något annorlunda. Här var mynt en nyhet - området var i det närmaste mynttomt innan den kungliga fastlandsmyntningen kom igång. De få lösfynden tyder på att myntcirkulationen var begränsad, och förekomsten av delade mynt tyder troligen på att mynten värderades efter vikt, ej valör. Sammantaget visar detta på en föga utvecklade penningekonomi och penningcirkulation. Det förefaller alltså som att mynten i den lokala cirkulationen inte fungerade som pengar, dvs till sitt nominella värde utan värderades tillsammans med övriga ädelmetaller efter vikt.

Men om mynten inte fungerade som pengar, hur kunde då kungamakten göra inkomster på myntningen?

Det är här kopplingen mellan kronans inkomster och myntningen kommer in. Den modell jag tänker mig ser ut enligt följande: Kronan betalade sina utgifter i mynt - till deras nominella värde, medan inkomsterna flöt in i silver eller i mynt till deras reella värde. Vinsten blev differensen däremellan.

Den vinst kronan kunde göra sig på myntningen var säkerligen mycket mer betydelsefull än den var stor. Till skillnad från inkomsterna från krongodsen (Uppsala öd) var ju myntningsintäkterna rörliga. Rörliga inkomster gav kungen friare händer, och ökade rörliga inkomster var en nödvändighet för kungamakten i dess strävan mot ett mer centraliserat samhälle.

NOT. 1. Jag bortser i denna artikel från den s.k. gotländska myntningen.

Eva Svensson

Stockholm

KAVALLERISTENS SKYDDSBEVÄPNING UNDER DANMARKS MEDELÅLTID

Denne artikel sammanfattar en C-uppsats, framlagd vårtterminen 1985 vid medeltidsarkeologiska institutjonen i Lund. Uppsatsens titel är: "Den väpnade rytteren under dansk medeltid - utveckling och förändring av skyddsvapnen". Uppsatsens syfte var dels att beskriva hur kavalleristens skyddsbeväpning - hjälmen, kroppsbeväpningen och skölden - utvecklades under perioden ca 1100 - ca 1525 på danskt område, dels att söka förklara varför den förändrades som den gjorde.

Som källmaterial användes uteslutande avbildningar av skyddsvapnen. Dessa hämtades från samtida dansk bildkonst. Orsaken var främst den att själva föremålen i mycket liten utsträckning finns bevarade. Särskilt gäller detta för 11, 12 och 1300-talen. Dessutom skulle ett studium av de skyddsvapnen som finns bevarade, ha inneburit ett alltför tidskrävande och dyrbart resande till olika museer.

De viktigaste källgrupperna var kalkmålningar, gravmonument (hällar och gravtombor) samt sigill. Sammanlagt 87 avbildningar var av så hög kvalitet att de kunde användas för uppsatsens syfte.

Under 1100-talet börjar riddare förekomma som motiv i den danska bildkonsten. Det är under detta århundrade som rytteri börjar delta i stridigheter på danskt område, t.ex. Fotevikenslaget. Ledningsuppbådet blir omodernt till följd av Valdemarernas expansiva utrikespolitik. En rytthår skapas av kungamakten. Denna rekryteras bland hirdmännen, styresmännen (dessa var befälningshavare på ledungsskeppen) och de mera välbärgade bönderna. Rytterna - kallade herremän - höll

själva med häst och rustning i utbyte mot sold, och viktigast, skattefrihet för all den jord de besatt.

Hur framträder nu dessa herremän i den samtida danska bildkonsten? Hur ser deras skyddsbeväpning ut? Under perioden ca 1100 - ca 1300 är det viktigaste skyddsvapnet ringbrynjeskjortan, vilken täckte bålen, benen ner till knäna (uppsittsåd från knäna upp till midjan för att underlätta rörelser) och armarna till armbågen eller ut till handleden. En sådan ringbrynjeskjorta bestod av tiotusentals järnringar och kunde väga 10-15 kg.

Konisk hjälm, ringbrynjespannar och sköld av åen-typ, från ett emaljerat relikvieför från Spånga kyrka i Uppland, 1100-tal. SHM. (Efter Hildebrand, Sveriges medeltid)

Huvudet skyddades av en konformig hjälm, som enbart skyddade hjässan; dock var den ofta försedd med ett nässkydd och ibland även med en nacken skyddande plåt. Ur denna hjälmtyp utvecklas under 1200-talets lopp den s.k. tunnhjälm. Denna är cylindrisk till formen och omsluter hela huvudet och halsen. Den vilade genom sin tyngd direkt på bärarens axlar. Under hjälmen bars en brynjenätta, som ibland var i ett stycke med ringbrynjeskjortan.

Tre typer av ryttarsköldar förekommer under perioden i

fråga. Den mandelformiga skölden, den elliptiska skölden och éoun (utformad som undersidan av ett strykjärn). Samtliga tre typer är svagt rundvälvda och skyddar ryttares hela vänstra sida (med högerhanden förde riddaren lansens eller svärdet). Riddare rustade på detta sätt finns återgivna på flera jylländska kalkmålningar, t.ex. kyrkorna i Ål, Lyngby och Hornslet.

Med 1300-talet kommer en avgörande förändring av ryttares skyddsbeväpning: ringbrynjan börjar ersättas av metallplåtar. Till en början blandas brynja och plåtar, och kroppsbeväpningen förekommer nu främst i två former: den blandade rustningen och överdragsrustningen. Rustningar av den förstnämnda typen var konstruerade på så sätt att armar och ben skyddades av metallplåtar, vilka var fästgjorda vid ringbrynjeskjortans armar och vid brynjesosorna. Pålen skyddades som tidigare av brynjeskjortan. Gravmonumentet över hertig Christoffer i Roskilde domkyrka framställer hertigen i blandad rustning. Överdragsrustningen såg ut på följande sätt. Emellan vapenskjortan (ett kläde som bars över kroppsbeväpningen) och ringbrynjeskjortan bars en "poncho" av tyg eller läder med metallplåtar fastsatta på denna. En temperamålning i Lögnmskloster (Sönderjylland) framställer S:t Göran i överdragsrustning. 1300-talets vanligaste hjälmtyp är tunnhjälmen. Dessutom förekommer en visirförsedd hjälm, kallad bascinet. Skölden är av éou-typ. Dess triangulära grundform bibehålls (mellan hörnen kan en iksidig triangelförskrivas). På grund av att kroppsbeväpningen förstärks har den blivit mindre och lättanterligare.

1300-talet är en övergångstid i riddarrustningens historia. Med 1400-talet kommer den fullt utvecklade plåtrustningen. Ryttares kläs in i metallplåtar från huvud till fot. Tunnhjälmen försvinner från slagfalten till turneringsbanan och ersätts med bascineten. En ny sköldtyp introduceras ca år 1400, kallad tart-

sohe. Dess form är fyrkantig med ett inskuret lansurtag i övre högra hörnet. Lansens längd, upp till tre och en halv meter, och tyngd gjorde det nödvändigt för ryttares att söka stöd för den. Från ca år 1450 fungerar skölden inte längre som ett ryttares skyddsvapen i strid, utan används endast vid turneringar. Orsaken är eldvapens uppträdande. Givetvis bidrog även plåtrustningen till att göra skölden överflödig.

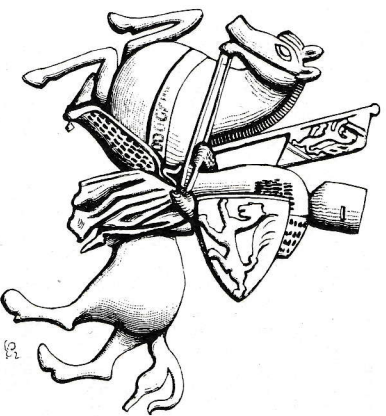
Den mest drastiska (och betydelsemättade) förändringen i skyddsvapnens historia under medeltiden, är att ringbrynjeskjortan under 1300-talets lopp ersätts av plåtrustningen. Hur förklara den? Plåtrustningen var tyngre att bära, avsevärt mycket dyrare och dessutom åtskilligt varmare än ringbrynjeskjortan. Varför kläs riddaren (och från ca år 1450 även stridskåsten) in i ett skyddande plåtskal? Varför duger inte längre ringbrynjeskjortan som skydd?

Medeltidens vapenhistoria kan beskrivas som en kapplöpning mellan anfalls- och skyddsvapnen, och då i synnerhet mellan fotfolkets anfallsvapen och rytteriets skyddsvapen.

Under 1300-talet förändras fotfolkets beväpning och stridstaktik på ett avgörande sätt. Ett bra exempel är den utveckling som äger rum i Schweiz.

Vissa delar av det område som senare skulle bli den schweiziska statsbildningen - kantonerna Schwyz, Uri och Unterwalden - hade aldrig inordnats i den feodala ekonomin. De magra jordarna utövade ringa dragningskraft på herrgårdsjordbruket. Men från 1200-talet får området en helt annan betydelse än tidigare, då flera alppass öppnas för handeln. Dessutom kunde de nya lederna användas av kejsarens trupper på väg till krigsföretag i Italien. Det blir alltså viktigt ur både ekonomisk och militär synpunkt att kontrollera området. Habsburgarna försöker upprepa gånger under 1300-talets lopp - slagen vid Morgarten 1315, Laupen 1339

och Sempach 1386 - att underkva området. Gång på gång slås dock det österrikiska rytteriet tillbaka av schweiziska borgare och bönder, alltså av de icke-stridande grupperna i det medeltida samhället. Riddarnas privilegier vilade ytterst på att de fungerade som professionella krigare.

Tunnhjälm och sköld av éau-typ, avbildning från hertig Bengtis sigill 1285. Original i Riksarkivet. (Efter Hildebrand, Sveriges medeltid)

Orsakerna var flera. Schweizarna var till skillnad från bönderna på övriga delar av kontinenten vana att bära vapen. Dessutom var deras anfällsvapen och stridstaktik (fullt utvecklade från och med slaget vid Laupen år 1339), väl ägnade att komma till rätta med rytteri. Deras pikenerare, vars vapen hade längre räckvidd än ryttarlansen (5 meter mot 3 meter), bildade en mur eller en cirkel genom vilken rytteri inte kunde tränga. Hästen är ännu så gott som oskyddad; den första hela bevarade hästrustningen stammar från ca 1450. Bakom pikenerarna stod hillebardiarer, redo att hugga in på fienden när denne trötts ut av fruktlösa attacker mot pikenerarnas mur. Hillebarden är ett kombinerat hugg- och stötvapen med yxblad och en rakknivsvass spjutspets.

En liknande utveckling äger rum i Flandern vid samma tid, manifesterad bl.a. i slaget vid Kortrijk 1302, då pikbeväpnade hantverkare besegrar en ryttarhär. Jag försökte finna spår av en likartad utveckling i Danmark under 1300-talet. En mängd bondeuppror äger rum, ibland understödda av lågadeln. Ytterst lite är dock känt om hur upprorsmännen var beväpnade.

Det är samhällsgrupper som aldrig inordnats i den feodala ekonomin, de schweiziska bönderna, eller som egentligen utgör främmande element i feodalsamhället med dess tredelning av de samhällsliga funktionerna, (oratores, de som bad, d.v.s. det andliga ståndet; bellatores, krigarna, d.v.s. adeln samt laboratores, de som arbetade, alltså bönderna), idkare av stadsnäringar, alltså hantverkare och borgare, som ger de första impulserna till folklösets uppstigande som ett rytteriet jämbördigt vapenslag i Västευropa. Samt därmed också till förstärkandet av rytteriets skyddsvapen.

Att det är dessa samhällsgrupper som bär fram förändringarna på krigskonstens område, kan tas som ett symptom på att feodalsamhället börjar lösas upp. Feodaladeln, vars samhällsliga funktion var att fungera som krigare, förlorar sitt monopol på krigaryrket och därmed också egentligen sitt existensberättigande.

Även rent stridstekniska skäl ligger bakom plåtrusningens uppträdande. Långbågen blir i och med Hundraårskriget mellan England och Frankrike ett vanligt anfällsvapen (dess pilar genomträngde med lätthet en ringbrynja), samt att riddarna stred avsuttna i flera av Hundraårskrigets slag. Att de stred avsuttna innebär att de oftare än tidigare blev inbegripna i närstrid och således behövde en förstärkt kroppsbeväpning. Armorstet tycks inte ha haft nämnvärd betydelse för plåtrusningens framväxt. Anledningen är att trots sin stora genomslagskraft, var armorstet p.g.a. den långa

Ladningsstiden ineffektivt på slagfältet. Det kom till sin rätt främst vid statiska stridsituationer som belägringar och sjöstrider.

För att förklara utvecklingen och förändringen av den danske väpnade ryttarens skyddsvapen har det varit nödvändigt att studera händelseförloppet på kontinenten under 1300-talet.

Vad beträffar Danmark är det mycket osäkert om deltagarna i bondeupproren varit så väl rustade, att deras beväpning kan ha varit av betydelse vad gäller utvecklingen av ryttarens skyddsvapen.

Snarare är det nog så att de nya anfallsvapen och den nya stridstaktik, som visat sig vara så effektiva på kontinenten, leder till att fotfolket överallt i Västeuropas stater (och alltså även i Danmark), blir en allt viktigare del av de reguljära arméerna. Det är snarare på denna indirekta väg som fotfolkets anfallsvapen kommer att påverka ryttarens skyddsvapen i Danmark.

Rolf Jonsson

Lund

Litteratur

Blair, C.: European armour ca 1066 to ca 1700. London 1958.

Cederlöf, O.: Historiens plogbillar. Vapenhistorisk handbok. Malmö 1951.

Christensen, A.E.: Kongemagt og aristokrati. Köpenhamn 1945.

Greenhill, F.A.: Incised effigial slabs I-II. London 1976.

Jensen, C.A.: Danske adelige gravsten fra sengotikens og renaissanceens tid I-III. Köpenhamn 1951-53.

Löffler, J.B.: Danske gravstene fra middelalderen. Köpenhamn 1889.

Nör Lund, P. & Lind, E.: Danmarks romanske kalkmalerier. Köpenhamn 1944.

Rosén, J.: Medeltidens allmänna historia. Stockholm 1982.

Vale, M.: War and chivalry. London 1981.

Protokoll fört vid Medeltidsarkeologiska föreningens årsöte den 3/4 1986

1. Till mötesordförande valdes Ingmar Billberg.
2. Till mötessekreterare valdes Mats Anglert.
3. Till justeringsperson utsågs Elisabeth Iregren.
4. Revision av föreningens finanser har inte kunnat hållas. Årsmötet överlät detta åt revisorn Lars Ersgård.
5. Styrelsen omvaldes: Mats Anglert, Ingmar Billberg, Anders Lindahl, Anders Reismert och Anders Ötman.
6. Eeva Rajala avgick som medlem i Ländaredaktionen, varvid redaktionen får följande utseende: Styrelsen samt Mats Blomné, Lars Ersgård och Henrik Klackenberg.
7. Marit Anglert avsåg sig sitt uppdrag i valberedningen och Barbro Sundnér valdes istället. Valberedningens utseende: Hampus Cinthio och Barbro Sundnér.
8. Lars Ersgård avgick som revisor. Till ny revisor valdes Elisabeth Iregren.
9. Årsmötet utsåg Lars Ersgård och Elisabeth Iregren att se över föreningens stadgar.

Vid protokollet

Justernas

Mats Anglert
Mats Anglert

Elisabeth Iregren
Elisabeth Iregren

META

METAS STYRELSE

METAS LINDAREDAKTION

MATS ANGLERT

STYRELSEN SAMT:

INGMAR BILLBERG

MATS BLOHME

ANDERS LINDAHL

LARS ERSGÅRD

ANDERS REISWERT

HENRIK KLACKENBERG

ANDERS ÖDMAN

Meta ges ut som medlemstidning av Medeltidsarkeologiska föreningen.
Medlemskap i föreningen erhålles genom att medlemsavgiften (för år
1986 kr 50:-) insätts på postgironummer 45 32 11-5. Manusbidrag till
tidskriften insändes till Medeltidsarkeologiska föreningen, LUHM,
Krafts torg 1, 223 50 Lund.

Tryckt med bidrag från Malmö museer.

INNEHÅLL

Redaktionellt	1
H. Klackenborg: Medeltidsarkeologi en française Lund	3
DEBATT	
Stig Welinder: Den omänskliga medeltiden Oslo	13
Jan Lindh: Tomsberg	Provocare necesse est (???) 18
LITTERATUR	
Eva Svensson: Stockholm	Den kunglige 1100-talsmyrningen i Sverige, sedd ur ett politiskt perspektiv 25
Rolf Jonsson: Lund	Kavalleristens skyddsbeväpning under Danmarks medeltid 31